

their liberation from Nazi invaders in 1943–1945 years. Author used such special historical methods as chronological, statistical and analytical the method of historical reconstruction.

The logistical and educational base of historical faculties and departments at pedagogical institutes in 1943–1945 years were in poor condition and in need of major restoration and repair work, but had to revive the educational process without waiting for their full recovery.

Keywords: Faculty of History, Pedagogical Institute, Teachers' Institute, reconstruction, logistical base, educational and methodological base.

Буряк С. А., аспірантка кафедри історії та археології славян, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), Svetlana_buryak@ukr.net

Восстановление и развитие материально–технической и учебно–методической базы исторических факультетов и отделений при педагогических институтах УССР (1943–1945)

Исследуется вопрос восстановления и развития материально–технической и учебно–методической базы исторических факультетов педагогических и учительских институтов в ряде городов Украинской Советской Социалистической Республики в ходе освобождения их от немецко–фашистских оккупантов в 1943–1945 гг. При написании статьи были использованы следующие методы: предметно–хронологический, статистический, системно–аналитический, метод исторической реконструкции.

Материально–техническая и учебно–методическая база вузов на 1943–1945 гг. находилась в неудовлетворительном состоянии, и требовала больших восстановительных и ремонтных работ, однако учебный процесс приходилось возобновлять, не дожидаясь их полного восстановления.

Ключевые слова: исторический факультет, педагогический институт, учительский институт, восстановление, материально–техническая база, учебно–методическая база.

* * *

УДК 930:908(477.81):351.853“1944/1991”

Муляр Г. В.
аспірантка, Східноєвропейський національний
університет ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк),
box007@meta.ua; romir1991@yandex.ua

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНИ ТА РІВНЕНЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940–Х – ПОЧАТОК 1990–Х РОКІВ)

Шляхом залучення низки джерел, матеріалів наукових публікацій висвітлюється процес виявлення та вивчення впродовж 1945–1991 років археологічних пам'яток на території Волинської та Ровенської областей Української РСР. На основі використання загальнонаукових та спеціальних історичних методів дослідження (проблемно–хронологічного, порівняльно–історичного, синхронного, ін.) окреслено роль наукових установ загальносоюзного та республіканського рівня, вищих навчальних закладів регіону, музеїв та заповідників у проведенні пам'яткоохоронних заходів на об'єктах археології. Звернена увага на внесок окремих науковців Волині та Рівненщини в організацію й здійснення археологічних досліджень, їх результати, що нерідко набували загальноєвропейського резонансу.

Ключові слова: археологія, дослідження, пам'ятка, Волинь, Рівненщина, експедиція.

Від часу виокремлення археології у самостійний напрям історичної науки (хоча чимало фахівців вважають археологію синтетичною науковою дисципліною) не втрачає актуальності питання вивчення, збереження й використання археологічної спадщини України. Пам'ятки кам'яного віку, епох енеоліту–заліза (аж по XV–XVII ст., тобто добу пізнього середньовіччя), що знаходяться на її етнічних теренах, є унікальними свідками виникнення, становлення та розвитку людської цивілізації, культури як української нації, так і національних меншин, що в той чи інший період історії проживали тут.

За неповними даними, на території сучасної України відомо понад 100 тис. пам'яток археології. З них на державному обліку та під охороною знаходиться понад 58 тис., 418 пам'яток включено до державного реєстру національного культурного надбання [11, с. 168]. Ці об'єкти, маючи непересічне науково–пізнавальне зна-

чення, становлять сьогодні також неабиякий інтерес для українського суспільства і в якості історико–культурного ресурсу туризму, який ним поки–що слабо освоєний.

Велика кількість археологічних пам'яток зосереджена й на території Волинської та Рівненської (до 1991 року Ровенської) областей. Їх вивчення розпочалося ще у XIX ст. Однак вибіркового характеру процесу, вплив різноманітних державних, політичних, військових чинників не дали змоги здобути масові серії матеріалу, необхідного для уточнення типології об'єктів археологічної спадщини, їх періодизації та культурно–історичної інтерпретації. Якісно новим етапом у вивченні пам'яток культури різних епох цього регіону, відомого під назвою Західна Волинь, стали археологічні дослідження, що проводилися тут впродовж другої половини 1940–х–на початку 1990–х років.

Хід та здобутки цих досліджень знайшли висвітлення в численних працях фахівців–археологів. Їх науковий доробок узагальнили та проаналізували М.Пелешин [12], Г.Бондаренко [2], С.Терський [16], В.Баюк [1], Т.Гуменюк [3], інші автори. Однак історія археологічних пошуків розглядається переважно у контексті краєзнавчого вивчення обох областей. Окрім того, поза увагою залишилася діяльність волинських та рівненських археологів, які відзначилися на цій ниві, внесок окремих наукових інституцій, музейних закладів, інших культурно–освітніх установ у вивчення викопних пам'яток. Тому існує потреба в узагальнюючій науковій роботі, де були б виокремлені власне археологічні розвідки, у комплексі розкрито роль наукових установ, вищих навчальних закладів регіону, музеїв та заповідників, окремих науковців в їх організації й здобутті вагомих результатів, що нерідко набували загальноєвропейського резонансу. Ці аспекти і складають мету означеної статті.

Відновлення у перші повоєнні десятиліття й подальше проведення археологічних досліджень Волинської та Ровенської областей пов'язане з діяльністю Інституту археології Академії наук Української РСР (АН УРСР) та Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, насамперед його відділу археології, що з'явився 1951 року.

Інститут археології виступав спеціалізованою науковою установою, орієнтованою на дослідження й охорону археологічної та культурної спадщини України, своєрідним (до 1966 року) головним пам'яткоохоронним органом республіки. У післявоєнний час у діяльності Інституту зростає кількість археологічних експедицій. Так, у 1945 році працювало 11 дослідницьких польових загонів, у 1949 році – 24, а вже у 1970 році – більше 40 [17]. У 1968 році в Інституті створено спеціальний відділ польових досліджень на новобудовах; він, зокрема, займався організацією пам'яткоохоронних пошуків у зоні проведення масштабних меліоративних робіт, у тому числі і на території Західної Волині [10, арк. 31–50]. Співробітники Інституту виявили величезну кількість пам'яток, які склали основу археологічних колекцій низки музеїв республіканського значення, археологічного музею Інституту, обласних історичних і краєзнавчих музеїв.

3–поміж експедицій Інституту на території Волині та Рівненщини варто виділити кілька, які досліджували старовинний Луцьк (Лучеськ). Ще наприкінці 1950–х років науковці відзначали, що місто в археологічному відношенні вивчене слабо. Перші повноцінні масштабні дослідження раннього Луцька припали на 1967–1972 роки. Вони проводилися на території урочища Гнідавська гірка або Гнідава, розташованого в південно–східній частині нинішнього міста на високій надзаплавній терасі лівого берега р. Стир. На той час край берега інтенсивно розорювався; береговий ґрунт (а з ним і матеріали наявного тут поселення) використовувався для підсипки об'їзної автодороги.

У результаті розкопок під керівництвом відомого українського археолога М.Кучери були розкриті 12 поглиблених будівель, так званих напівземлянок, у тому числі сім жител і п'ять господарських приміщень, за усією ймовірністю, виробничого призначення. Житла прямокутні в плані, площею 12–23 м² з глиняними печами круглої або овальної форми. Виробничі приміщення мали значно менші розміри – від 2,5 до 7 м². Їх особливістю була наявність печей, вирізаних в стінках. Вони майже вдвічі більші за печі жител, дуже обпалені, дно викладене глиною на шарі керамічних фрагментів та кісток тварин. У таких приміщеннях перебувало від однієї до трьох печей. Великі розміри і незвичайна кількість печей у приміщеннях дали змогу говорити про їх виробниче призначення. З віднайдених приміщень дев'ять датовані: одне віднесено до VIII ст., два – до VIII–IX ст., два – до IX – початку X ст., чотири – до X ст. Щодо плеємної приналежності населення цього поселення, то М.Кучера вважав їх волинянами [1, с. 124].

Важливість дослідження М.Кучерою залишків жител ранньослов'янського поселення у приміській зоні Луцька полягало у глибшому осмисленні пам'ятки та розгляді цього поселення уже в контексті становлення міста. Пошуки й відкриття М.Кучери дали змогу визначному українському фахівцеві з історії Київської Русі та пам'яткознавцеві П.Толочку ґрунтовніше досліджувати тему раннього (плеємного) етапу появи давньоруських міст. Ці роботи спричинили якісний поштовх в археологічному вивченні Волині, яке протягом 1970–х – початку 1980–х років виходить на новий науковий рівень.

З інших експедицій Інституту археології на теренах Західної Волині заслуговують на увагу, зокрема, ті, що їх очолював визначний український науковець Д.Козак. Між іншим, саме він у польових сезонах 1980–1982 років вперше застосував метод розкопок широкими площами в приміській зоні Луцька. Проведені під керівництвом ученого пошукові роботи в урочищі “Могилки” дали значний науковий матеріал для розуміння історії розвитку міста та його найближчих околиць. Д.Козак також вперше зробив повну графічну реконструкцію дослідженого в цьому урочищі поселення [4].

Із 150 археологічних експедицій, що їх провели у 1951–1969 роках працівники відділу археології Інституту суспільних наук О.Ратич, М.Смішко, О.Черниш, ін., чимала частка припала на вивчення історії стародавньої Волині і Рівненщини, насамперед давньоруського періоду [3, с. 190; 2, с. 150]. Практично

перші археологічні розкопки під керівництвом О.Ратича були здійснені восени 1951 року поблизу м. Володимира–Волинського. Вдалося віднайти численні пам'ятки матеріальної культури племен, що жили тут в епоху енеоліту – речі хатнього вжитку, знаряддя праці, залишки зброї. У згарищах виявлено зерно ячменю та інших хлібних культур. Про тваринництво того часу свідчили кістки корів, свиней, овець. Тут же знайдено кістки диких тварин – тура і оленя. Матеріал газети “Радянська Волинь”, що висвітлював розкопки, завершувався політичною сентенцією, притаманною тогочасним сталінським канонам (подібні узагальнення нерідко були властивими й для тодішніх офіційних археологічних звітів). Мовляв, свідчення радянської археології про осілі житла на Волині 4 тисячі років тому відкидають расистські твердження науковців капіталістичних країн на адресу слов'янських народів як неповноцінних й відсталих націй [14].

У подальші десятиліття завдяки зусиллям В.Ауліха, Л.Крушельницької, М.Пелецишина, інших відомих українських археологів зі Львова вдалося детальніше обґрунтувати феномен розвитку земель Волині і Рівненщини як контактної зони в етнокультурних масивах Східної та Центральної Європи. Археологічні пошуки науковців Інституту суспільних наук тісно перепліталися з вивченням регіону викладачами Львівського державного університету імені Івана Франка. У колі їх інтересів були, зокрема, пам'ятки висоцької культури в межиріччі Західного Бугу та Ікви. Багаторічні дослідження означених об'єктів археології дали змогу нагромадити вагомий матеріал, який склав важливу джерельну базу для вивчення історії та культури населення Західної України на межі епохи бронзи – раннього заліза [3, с. 191, 192].

Певний внесок в археологічне вивчення регіону в контексті дослідження його архітектурних пам'яток зробили російські науковці М.Каргер, М.Раппопорт, М.Малевська, Є.Пєскова. Вони працювали як представники Ленінградського відділу Інституту археології АН СРСР. Особливо слід виокремити здобутки експедиції 1970–1980–х років під керівництвом М.Малевської, яка виявила на території Луцького замку та його околиць рештки середньовічних храмів Івана Богослова і Покрови. Завдяки її роботам вдалося внести суттєві корективи й у відомості про етапи розбудови Луцького замку. Зокрема, М.Малевська висунула твердження, що ця унікальна архітектурна споруда зводилася у два етапи: наприкінці XIII століття з каменю споруджено нижню частину фортечних стін та веж; на початку XIV століття стіни і вежі були надбудовані з цегли. Перший етап пов'язується з князюванням Мстислава Даниловича (1289–1301), другий – з діяльністю литовських князів Вітовта (1387–1430) і Свидригайла (1386–1452) [13, с. 162–163; 9].

У ході комплексних експедицій спільно з науковцями Львова археологічні пам'ятки Волинської та Рівненської областей вивчали працівники краєзнавчих музеїв Луцька й Рівного, місцевих заповідників – музею–заповідника “Козацькі могили”, створеного 1966 року на Рівненщині, історико–культурного заповідника “Старий Луцьк” (1985 рік). Це Ю.Нікольченко, В.Терський, Б.Прищепа, Г.Охріменко, В.Пясецький, Б.Сайчук, П.Троневиц, С.Терський,

С.Панишко, ін. Особливо вагомими результатами відзначилася діяльність археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею, яку очолював науковий співробітник відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, доктор історичних наук І.Свешніков. Вона з 1970 року і впродовж майже чверті століття досліджувала поле битви під Берестечком 1651 року між українським та польським військами. Археологам вдалося виявити останки учасників битви, серед яких переважаюча більшість належала українським козакам, зібрати унікальну колекцію речей: предмети озброєння і спорядження українських, польських, татарських вояків, деталі кінської упряжі, ремісничі інструменти, предмети побуту тощо. 12 червня 1991 року постановою Кабінету міністрів УРСР комплекс пам'яток поля Берестецької битви оголошений Державним історико-культурним заповідником [13, с. 241–242]. Щодо результатів розкопок, наполегливої дослідницької й пошукової праці в архівах і бібліотеках України, Росії, Білорусі, Польщі, Німеччини, інших країн, то вони послужили І.Свешнікову документальною основою для монографії “Битва під Берестечком” [15].

Якщо аналізувати археологічні дослідження колективу Луцького історико-культурного заповідника, то його зусилля (спільно з Львівським історичним музеєм) зосереджувалися на розкопках Луцька та його околиць. Підрозділи експедиції під керівництвом Г.Охріменка, С.Терського, П.Троневи́ча, Б.Сайчука проводили дослідження на Гнідаві, на території архімандрічного подвір'я Окольного замку, Ринковому пагорбі та середмісті, зоні Старого міста з обох берегів Стиру [13, с. 163; 16, с. 108–109].

У 1970–х – 1980–х роках дедалі помітнішим стає внесок у вивчення археологічних пам'яток регіону викладачів вищих навчальних закладів обох областей. Йдеться насамперед про представників двох закладів педагогічного профілю – Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки та Рівненського державного педагогічного інституту. Зокрема, пошукові роботи на Волині масштабного розмаху набули завдяки М.Кучинку – тоді викладачеві Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, нині доктору історичних наук, професору Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, авторові монографій і статей про археологічні пам'ятки Волині, її минуле [7; 8; 6; 5].

Археологічні дослідження під керівництвом М.Кучинка стосувалися головним чином періоду княжої доби. Протягом десятиліть вони проводилися у Луцьку, Володимирі–Волинському, Городищі–2, Перемилі, Любомлі, Усичах, Шепелі та багатьох інших старовинних населених пунктах Волині. Зокрема, в обласному центрі пошуки здійснювалися у зоні новобудов на території середньовічного Лучеська та приміських поселень. Добрі результати принесли спостереження за західним схилом Ринкового пагорба, здійснені під час земляних робіт початку 1970–х років (вивчено стратиграфію, зафіксовано будівлі XII–XIII та XV–XVI століть), розкопки середньовічного культурного шару у районі вулиці Львівської, ін. [7].

Унікальною знахідкою 1972 року став човен–довбанка XV–XVI століть, виявлений у р. Стир поміж

колишніми приміськими селами Двірець і Біваки. Його ніс знаходився на глибині близько 3 м від рівня плеса, а корма виглядала з води, що і дало змогу помітити її. Довжина збереженої частини сягала 13 м, а максимальна ширина – 2,5 м. Усередині човен був скріплений десятьма поперечними шпангоутами з дубових, квадратних у розмірі, брусків. Останні прикріплювалися до бортів і днища за допомогою дерев'яних чопів. Ніс зберігся погано, а корма була поколота. І все ж завдяки перебуванню в намулі, без доступу повітря, вигляд човна можна вважати більш ніж задовільним. Час виготовлення засвідчили знайдені на його днищі залишки пальчастої цегли–литовки та розбитого керамічного горщика – пам'ятки, притаманні пізньосередньовічним культурним шарам міста [16, с. 110–111].

У 1975–1976 роках експедиція на чолі з М.Кучинком провела розкопки на городищі м. Володимира–Волинського. Тут вдалося дослідити рештки дерев'яних споруд княжої доби. У 1978 році під час вивчення замкової території Луцька М.Кучинко зробив спробу поєднати археологічні дослідження з архітектурними обстеженнями наявних тут будівель. Здійснені пошуки не внесли цілкомітної ясності у питання про час заснування та характер первісних укріплень Лучеська. Результатом робіт з'явилась гіпотеза ученого про побудову кам'яного замку ще в XI столітті [16, с. 111].

Вагомими виявилися результати розкопок городища X–XI століть у с. Городище–2 Луцького району, проведені під керівництвом М.Кучинка протягом 1977–1989 років. Вдалося встановити, що це була садиба волинського феодала на зразок європейського рицарського замку. Саме тут влітку 1983 року було віднайдене срібний скарб, який зберігається у Волинському краєзнавчому музеї. Він складається з п'яти плетених нашійних гривен–обручів, трьох наручних браслетів і шести срібних намистин, завбільшки із середній волоський горіх, оздоблених срібними кульками. На кожній намистині напаяно по кілька сотень маленьких зернінок. Гривни майстерно сплетені з чотирьох–восьми товстих срібних дротів. У двох гривнях між дротами плетені тонкі дротики, що створює враження легкості й ажурності гривен, незважаючи на їхню масивність. Браслети сплетені з двох товстих дротів, а кінці оформлені у вигляді зміїних голівок. Прикраси датуються X–XI століттями. Унікальна знахідка луцького археолога, яка іще раз підкреслила високий рівень розвитку ювелірного ремесла на Русі, викликала інтерес делегатів V Міжнародного конгресу слов'янської археології 1985 року у Києві [16, с. 112].

Працював М.Кучинко і за межами Волинської області. На початку 1990–х років він був учасником Ранньослов'янської експедиції Інституту археології НАН України, яка досліджувала пам'ятки у Чернівецькій, Хмельницькій та Львівській областях. Це дало змогу дослідникові порівняти археологічну спадщину Волині з культурними багатствами суміжних українських земель.

1977 року на основі віднайдених матеріалів учений заснував у Луцькому державному педагогічному інституті імені Лесі Українки музей археології. Тут представлені експонати багатьох епох – від кам'яного віку до пізнього середньовіччя. Під керівництвом М.Кучинка музей став одним з осередків науково–

дослідної роботи студентів та сприяв (і сприяє сьогодні) популяризації археологічної спадщини. Волині. За десятиліття існування музеїв відвідали десятки тисяч науковців, студентів учителів, учнів з України, Білорусі, Росії, Литви, Польщі, інших держав.

Отже, невід'ємною складовою археологічного вивчення українських земель впродовж другої половини 1940-х – початку 1990-х років стали виявлення, дослідження, збереження та відповідне наукове використання пам'яток, що знаходилися на території Волинської та Рівненської областей. Цей процес сприяв поповненню джерелознавчої бази вітчизняної археологічної науки, підвищенню її ролі у розв'язанні важливих проблем давньої історії України. Без сумніву, наукові здобутки фахівців-археологів були б значно результативнішими, якби не тиск марксистської методології історії, вимога неухильно дотримуватися прийнятого у Радянському Союзі її офіційного трактування. Внаслідок цього науковці змушені були обходити складні проблеми походження українського народу, формування української нації, не брати на озброєння слушні теоретичні висновки окремих зарубіжних вчених, які йшли врозріз із офіційною комуністичною доктриною. На сьогодні узагальнення результатів діяльності наукових академічних установ України, музеїв, викладачів вищих навчальних закладів обох областей щодо їх археологічного дослідження впродовж 1945–1991 років є ще неповним. Тому залишається актуальним питання створення комплексного дослідження історії розвитку археологічної науки на Волині та Рівненщині у другій половині ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Баюк В. Археологічні дослідження Луцька (історія і сьогодення) / В. Баюк // Краєзнавство. – 2010. – Ч. 1–2. – С. 123–129.
2. Бондаренко Г.В. Археологія і пам'яткознавство Волині: історіографічний огляд (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) / Г.В. Бондаренко // Краєзнавство. – 2006. – № 1–4. – С. 150–157.
3. Гуменюк Т. Археологічна наука в західних областях УРСР у другій половині 40-х – 80-ті роки ХХ ст.: історіографічний аспект / Тетяна Гуменюк // Питання історії України. Зб. наук. праць. – Чернівці, 2011. – Т. 14. – С. 190–194.
4. Козак Д. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.) / Д.Козак. – К. : Наук. думка, 1991. – 172 с.
5. Кучинко М.М. Археологія Волині / М.М. Кучинко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 200 с.
6. Кучинко М.М. Волинська земля X–XIV ст. / М. М. Кучинко. – Луцьк: Вежа, 2002. – 314 с.
7. Кучинко М.М. Исследования в Луцке / М. М. Кучинко // Археологические открытия 1973 г. – М., 1974. – С. 297–298.
8. Кучинко М.М. Историко-культурный розвиток Західного Побужжя в IX–XIV століттях. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 159 с.
9. Малевская М.В. Архитектурно-археологические исследования на территории Луцкого Верхнего замка / М. В. Малевская // Старий Луцьк. Наук.-інформаційний зб. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 134–165.
10. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – Ф. д. – Оп. 1. – Спр. 658. – 50 арк.
11. Пам'яткознавство: посібник для початківців / укл.: Л.О. Грифен, О.М. Титова: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – 212 с.
12. Пелешин М. Археологічні дослідження Львівського університету у 80-х – першій половині 90-х рр. ХХ ст. / М.Пелешин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип.32. – С. 8–22.
13. Прищепа Б.А. Историчне краєзнавство Волині / Б.А. Прищепа, О.П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 352 с.; іл.
14. Радянська Волинь. – 1951. – 5 жовт.
15. Свєшніков І. Битва під Берестечком / І.Свєшніков. – Л. : Слово, 1993. – 304 с.

16. Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині: монографія / С.Терський. – Л. : Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – 380 с.

17. 60 років Інституту археології НАН України / В.Д. Баран, С.О. Беляєва, Н.Н. Блажевич та ін. П.П. Толочко [відп. ред.]. – К. : Ін-тут археології НАН України, 1994. – 138 с.

References

1. Bayuk V. Arkheologichni doslidzhennya Luts'ka (istoriya i s'ogodennya) / V.Bayuk // Krayeznavstvo. – 2010. – Ch.1–2. – S. 123–129.
2. Bondarenko G.V. Arkheologiya i pam'yatkoznavstvo Volyni: istoriografichnyy ogyad (druga polovyna XX – pochatok XXI st.) / G.V. Bondarenko // Krayeznavstvo. – 2006. – № 1–4. – S. 150–157.
3. Gumenyuk T. Arkheologichna nauka v zakhidnykh oblastiakh URSR u drugiy polovyni 40–kh – 80–ti roky XX st.: istoriografichnyy aspekt / Tetyana Gumenyuk // Pytannya istoriyi Ukrainy. Zb. nauk. prats'. – Chernivtsi, 2011. – T. 14. – S. 190–194.
4. Kozak D. Etnokul'turna istoriya Volyni (I st. do n.e. – IV st. n.e.) / D.Kozak. – K. : Nauk. dumka, 1991. – 172 s.
5. Kuchynko M.M. Arkheologiya Volyni / M.M. Kuchynko. – Luts'k: Volyn's'ka oblasna drukarnya, 2005. – 200 s.
6. Kuchynko M.M. Volyn's'ka zemlya X–XIV st. / M.M. Kuchynko. – Luts'k: Vezha, 2002. – 314 s.
7. Kuchynko M.M. Issledovaniya v Lutske / M.M. Kuchynko // Arkheologicheskie otkrytiya 1973 g. – M., 1974. – S. 297–298.
8. Kuchynko M.M. Istorychno-kul'turnyy rozvytok Zakhidnoho Pobuzhzhya v IX–XIV stolittiyakh. – Luts'k: Nadstyr'ya, 1993. – 159 s.
9. Malevskaya M. V. Arkhitekturno-arkheologicheskie issledovaniya na territorii Luts'kogo Verkhnego zamka / M.V. Malevskaya // Staryy Luts'k. Nauk.-informatsiynyy zb. – Luts'k: Volyn's'ka oblasna drukarnya, 2005. – S. 134–165.
10. Naukovyy arkhiv Instytutu arkheologiyi Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrainy. – F. d. – Op. 1. – Spr. 658. – 50 ark.
11. Pam'yatkoznavstvo: posibnyk dlya pochatkivtsiv / ukl.: L.O. Griffen, O.M. Tytova: Tsentr pam'yatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. – K. : Tsentr pam'yatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2014. – 212 s.
12. Peleshchyshyn M. Arkheologichni doslidzhennya L'viv's'kogo universytetu u 80–kh – pershiy polovyni 90–kh rr. XX st. / M.Peleshchyshyn // Visnyk L'viv's'kogo universytetu. Seriya istorychna. – L'viv, 1997. – Vyp.32. – S. 8–22.
13. Pryshchepa B.A. Istorychne kraysnavstvo Volyni / B. A. Pryshchepa, O.P. Pryshchepa. – Rivne: PP DM, 2008. – 352 s.; il.
14. Radyans'ka Volyn'. – 1951. – 5 zhovt.
15. Svyeshnikov I. Bytva pid Berestechkom / I.Svyeshnikov. – L. : Slovo, 1993. – 304 s.
16. Ters'ky S. Istoriya arkheologichnykh doslidzhen' ta istorychno kraysnavstva Volyni: monografiya / S.Ters'ky. – L. : Vyd-vo Natsional'noho universytetu “L'viv's'ka politekhnika”, 2010. – 380 s.
17. 60 rokiv Instytutu arkheologiyi NAN Ukrainy / V.D. Baran, S.O. Byelyayeva, N.N. Blazhevych ta in. P.P. Tolochko [vidp. red.]. – K. : In-tut arkheologiyi NAN Ukrainy, 1994. – 138 s.

Mulyar H. V., Post graduate student of the Lesya Ukrainka Eastern European National University (Ukraine, Lutsk), box007@meta.ua; romir1991@yandex.ua

Archeological studies of the territories of Volyn and Rivne (second part of the 1940-s – beginning of the 1990-s)

The article deals with the analysis of the data resources, materials of the scientific articles devoted to the processes of discovering and studying the archeological artifacts on the territories of Volyn and Rovno regions of the Ukrainian SSR in 1945–1991. Applying the general scientific and special historical methods of research (problematic chronological, comparative historical, synchronic and others) the role of the Union and Republic scientific institutions, higher educational institutions of the region, museums and sanctuaries in the protection of the archeological objects has been described. A special attention has been paid to the input of some scientists of Volyn and Rivne into the organization and realization of the archeological researches, and the analysis of their results that very often were of the European importance.

Keywords: archeology, research, artifact, Volyn and Rivne territories, expedition.

Муляр Г. В., аспирантка, Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки (Украина, Луцк), box007@meta.ua; romir1991@yandex.ua

Археологические исследования Вольны и Ривненщины (вторая половина 1940-х – начало 1990-х годов)

Путем привлечения ряда источников, материалов научных публикаций описывается процесс выявления и изучения на протяжении 1945–1991 годов археологических достопримечательностей на территории Вольнской и Ровенской областей Украинской ССР. На основе использования общенаучных и специальных исторических методов исследования (проблемно-хронологического, сравнительно-исторического, синхронного, др.) очерчена роль научных учреждений общесоюзного и республиканского уровня, высших учебных заведений региона, музеев и заповедников в проведении памятникоохранительных мероприятий на объектах археологии. Обращено внимание на вклад отдельных ученых Вольны и Ривненщины в организацию и осуществление археологических исследований, их результаты, которые нередко приобретали общевосточноевропейский резонанс.

Ключевые слова: археология, исследование, достопримечательность, Вольнь, Ривненщина, экспедиция.

* * *

УДК 94(477)“1945/1952”:378

Лук'яненко О. В.
кандидат історичних наук,
ст. викладач кафедри культурології,
Полтавський національний педагогічний
університет ім. В. Г. Короленка
(Україна, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

АНТИЗАХІДНА ІСТЕРІЯ У КАРИКАТУРАХ ОСВІТЯН УРСР ПОВОЄННОГО СЕМИЛІТТЯ (1)

Ілюструється еволюція поглядів освітян педінститутів УРСР повоєнного періоду (1945–1952 рр.) на міжнародне становище. Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило простежити нарощування проти-американської позиції у середовищі викладачів та студентів; відслідкувати співвідношення уваги до різних політичних діячів та подій світового значення. Відтворено послідовність переконування освітян країни у загинанні Заходу та миролюбності СРСР. Зроблена оцінка напрямів ідеологічної війни освітян у сфері геополітики.

Ключові слова: педагогічний інститут, карикатура, міжнародна політика, біполярний світ, повоєнна Україна.

Вища педагогічна школа УРСР мала гартувати не лише педагогічні здібності молодого покоління. Серед її завдань було й формування “правильного” бачення світу та міжнародної політики. Особливо ж гостро воно постало у повоєнну добу, коли геополітичні реалії зазнали неймовірних змін та викривлення. Значну роль в орієнтації педагогів у дипломатичному морі відіграла періодична педагогічна перса. Її місія полягала у коригуванні поглядів викладачів вишів згідно з курсом партії та у переконанні у всезагальності й однозначності саме такого трактування політики. У цій розвідці ми звернемо увагу не стільки на інформаційну насиченість головного педагогічного видання УРСР, скільки на відповіді освітян на її виклики. Зазвичай останні шпальта “Радянська освіта” були присвячені короткому огляду міжнародного становища. Саме на четвертій сторінці газети публікували й замітки освітян педінститутів з питань геополітики. Та чи не найцікавішими та найчастішими у повоєнному семилітті були не публікації, а карикатури та агітаційні плакати, створені викладачами. У них тісно перепліталися ідеологія, гумор та творчість. І саме вони стали головними об'єктами дослідження. Серед тих, що публікувала “Радянська освіта”, з 1950-х р. переважали твори викладача креслення Вінницького педінституту М.Славського. З 1951 по 1952 рр. редакція оприлюднила 10 його творів на міжнародну тематику.

Перша карикатура була пов'язана із тим, що 31 січня 1951 р. американський верховний комісар у Німеччині Джон Макклой достроково звільнив з ув'язнення колишнього штандартенфюрера Націонал-соціалістичного льотного корпусу А. Круппа. На нюрнберзькому процесі німецький промисловець був визнаний винним у розкраданні індустрії окупованих держав та отримав дванадцятирічний термін ув'язнення. Педагога Вінницького педінституту збурило, що А. Круппу не просто повернули частину концерну та статків, а ще й видали кредит в 11 млн. марок.

На малюнку зображено приміщення старої, з облупленими стінами, в'язниці, з якої випускають А. Круппа. Сам промисловець намальований товстим, незграбним, хоча сам барон був радше струнким та астенічним за будовою тіла. Здається, що гудзики на жилетці та штаних от-от відірвуться, утримуючи неймовірно розжиріле пузо. А. Крупп робить зухвалий упевнений крок уперед з дверей в'язниці на волю, тримаючи у правій руці циліндр та парасольку. У нього поверх людського тіла замість голови з дорогого костюму стирчить ствол гармати. Він гордо зведений над усіма. Двері каземату для військово-промислового магната тримає Дж. Макклой. Американець зображений виправленим військовим з трьома ключами в правій руці та моноклеєм. Проте, уся “американська пиха” помітна у його розтовстілому обличчі з другим підборіддям, широкими щоками та животиком. Зауважимо, що Верховний комісар був не таким огрядним, проте, мусив ним стати у карикатурі для гноблення американського способу життя. По ліву руку від звільненого стоять два “стовпи західної буржуазії”. Один із них – прем'єр Англії К.Еттли. На ньому чорний фрак, а в руках букет квітів з листівкою: “Круппу від Еттли” (чи за браком місця, чи за браком знання, гравер скоротив прізвище англійця, викинувши “зайву” літеру “Т”). Поруч у білому фраківі стоїть Президент Франції В.Оріоль, плескаючи у долоні звільненому німцю [1].

Уже в липні 1951 р. газета надрукувала чергову “агітаційну карикатуру” освітянина. Вона була присвячена протистоянню двох військово-політичних блоків повоєнного світу. У кімнаті заможного будинку навпроти величезного вікна сиділи троє представників Заходу. Усе говорило про владу капіталу над людьми: навіть зависи з обох боків були прикрашені візерунками у вигляді символу долара. Трійця сиділа за столом з розстеленою картою американських військових баз на території Західної Європи та на Близькому Сході. На ній уже вткнуті дев'ять прапорців. А переляканий вусатий європеець (скоріше за все, символічно зображений французький президент В. Оріоль) уже готує десятий прапорець. Поруч сидить інший. Він не підписаний, проте схожий на тогочасного Головнокомандувача Союзних військ Д. Ейзенхауера на усіх інших карикатурах автора. Він одягнений у щось на кшталт військової форми. Замість погонів на кокарди у нього також символ американської валюти. Центром антагоністів є капіталіст у ледь застібнутому костюмі (скоріше за все це зображення міністра оборони Англії У.Черчилля). На правій руці він носить пов'язку, схожу до нацистської, та замість свастики на ній у білому колі чорний символ долара. Поруч лежить папка “План нової війни” (із символом “\$”). В руках у головного злодія олівець, готовий